

8-15-2018

About history of force agencies of the Soviet government in Bukhara

S. HOSHIMOV

Ferghana State University, Ferghana, Murabbiylar 19, fdujournal@fdu.uz

Follow this and additional works at: <https://uzjournals.edu.uz/fdu>

Part of the [History Commons](#)

Recommended Citation

HOSHIMOV, S. (2018) "About history of force agencies of the Soviet government in Bukhara," *Scientific journal of the Fergana State University*. Vol. 1 , Article 30.

DOI: 93/99+300.45

Available at: <https://uzjournals.edu.uz/fdu/vol1/iss3/30>

This Article is brought to you for free and open access by 2030 Uzbekistan Research Online. It has been accepted for inclusion in Scientific journal of the Fergana State University by an authorized editor of 2030 Uzbekistan Research Online. For more information, please contact brownman91@mail.ru.

ТАРИХ

УДК: 93/99+300.45

**ШҶРО ҲОКИМИЯТИНИНГ БУХОРОДАГИ КУЧ ИШЛАТИШ ОРГАНЛАРИ
ТАРИХИДАН
ИЗ ИСТОРИИ СИЛОВЫХ ОРГАНОВ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ В БУХАРЕ
ABOUT HISTORY OF FORCE AGENCIES OF THE SOVIET GOVERNMENT IN BUKHARA
С.Хошимов**

Аннотация

Мақолада ШҶро ҳокимиятининг Бухородаги куч ишлатиш органлари: инқилобий трибуналлар, ЧК, ГПУ ходимларининг ерли халққа нисбатан юритган репрессив сиёсати ёритилган.

Аннотация

В статье освещена история репрессивной политики силовых органов советского правительства в Бухаре: революционных трибуналов, ЧК, ГПУ по отношению к местному населению.

Annotation

The article considers the history of the repressive policy of the force agencies of the Soviet government's in Bukhara, the revolutionary tribunals, ChK, the GPU in relation to the local population.

Таянч сўз ва иборалар: инқилобий трибуналлар, ЧК, ГПУ, диктаторлик комиссияси, қатагон, Шарқий Бухоро, Ғарбий Бухоро, амирлик.

Ключевые слова и выражения: революционные трибуналы, ЧК, ГПУ, репрессия, Диктаторская комиссия, Восточная Бухара, Западная Бухара, эмират

Keywords and expressions: revolutionary tribunals, ChK, GPU, repression, Dictatorship commission, Eastern Bukhara, Western Bukhara, emirate.

Совет ҳукуматининг Бухорода олиб борган ҳарбий, сиёсий репрессиялари Туркистон ва Хоразмдагидан қолишмади. Амирлик тузуми ағдарилгач, олдинги суд тизими тугатилиб, ўрнига маҳаллий халқ судлари билан биргаликда “инқилобий” ҳарбий трибуналлар ташкил топди.

1920 йил 20 сентябрда БХСРда махсус қарор асосида БХСР Олий ҳарбий-инқилобий трибуналы ташкил этилди [1.18]. 1920 йил 20 ноябрда БХСР Олий ҳарбий-инқилобий трибуналининг вақтли низоми тасдиқланди. Трибунал БХСР Инқилобий қўмитаси қошида “Бухорода совет ҳукуматини мустаҳкамлаш, совет тузумига қарши аксилинқилобий ва бошқа ҳаракатларнинг олдини олиш мақсадида” ташкил этилди, деб ёзилади [2.31].

БХСР Олий ҳарбий-инқилобий трибунал Бухоро ревкоми қошида унинг раиси, раис ўринбосари ва икки нафар трибунал аъзосидан иборат қилиб ташкил этилди. Олий ҳарбий-инқилобий трибуналнинг Вақтли низомига мувофиқ, 1921 йил октябрига қадар уни Бухоро ревкоми бошқарди. 1921 йил сентябрида Бухоро ревкоми тугатилиб, Бутунбухоро Марказий Ижроия Комитети ташкил этилди (БХСР МИҚ, Бух МИҚ).

Бухоро Марказий Ижроия Комитети Президиумининг 1921 йил 17 октябрдаги қарорига мувофиқ БХСР Олий ҳарбий-инқилобий трибуналининг номи “БХСР Адлия халқ нозирлиги

қошидаги ҳарбий трибунал”, деб ўзгартирилиб, БХСР Ҳарбий трибуналининг низомини тасдиқлади [2.7]. БХСР Ҳарбий Трибуналы ҳужжатларида унинг кўпроқ БХСР Инқилобий ҳарбий трибунал (Реввоентрибунал), деб номланиши учрайди. Бухоро инқилобий ҳарбий трибуналы раис, икки нафар аъзо ва бир нафар аъзолукка номзоддан иборат таркибда ташкил топган. Уларни БХСР Адлия Халқ нозирлиги тавсиясига биноан БХСР Халқ Нозирлар Кенгаши тасдиқлаган. Инқилобий трибунал судлари сиёсий жиноят ишларини ҳамда ҳарбий жиноий ишларни кўриб чиққан. 1922 йил 1 июлда БХСР Инқилобий трибунал фаолияти БХСР Ҳарбий Кенгашига топширилган [3.1,11]. 1922 йил 14 октябрдаги Бутун Бухоро МИҚ йиғилиш БХСР Инқилобий-ҳарбий трибунал бевосита – Бутун Бухоро МИҚга бўйсунганини белгилаб қўйди [2.58].

1922 йил 18 декабрда Бутун Бухоро МИҚ, Халқ Нозирлари Кенгаши ва БХСР Меҳнат Комитетларининг бирлашган йиғилишида БХСР инқилобий трибуналининг янги низоми қабул қилинди [2.2]. 1923 йил 4 январда БХСР Ҳарбий Революцияси Советининг 1-сонли буйруғи билан БХСР инқилобий ҳарбий трибуналы БХСР Революцион Ҳарбий Совети ихтиёрига берилди [2.43].

1923 йил 16 июлда БХСР Халқ Нозирлар Кенгашининг йиғилишида БХСР Инқилобий-

С.Хошимов – АНДУ, тарих фанлари номзоди, доцент.

ҳарбий трибунали БХСР Инқилобий трибунали деб номланиб, БХСР Адлия Халқ Нозирлиги ихтиёрига ўтказилди [2.120].

1924 йил 5 январда “БХСР суд тузилиши тўғрисида йўриқномаси” қабул қилинди. Унга кўра БХСР суд тузилишида қозилик судлари ўрнига халқ судлари ташкил этилиб, қонуннинг 2-бандида ҳарбий инқилобий трибуналлар фаолият кўлами чекланиб, уларга фақат Қизил Армия ва милицияга қарши қаратилган жиноий ишларни кўриб чиқиш масаласи юкланди [4.246-257]. Бутун Бухоро МИҚ ва БХСР Халқ Нозирлар Кенгашининг 1924 йил 4 октябрь кунги 83-сонли қарорига мувофиқ 1924 йил 8 октябрдан БССР Инқилобий трибунали тугатилди [5.35].

Бухоро “инқилобий” трибунали ўз фаолияти давомида кўплаб бегуноҳ кишиларнинг ҳаётига зомин бўлди. Жумладан, 1922 йил 1 декабрда БХСР Инқилобий трибуналининг навбатдаги ҳукми билан Жўрақулов, Хасанов, Мухаммедов, Абдуқодиров, Яқубов Азимжон, Имлеева, Абдулазизов, Юлчибоев, Ширмонбоев, Ишбеков, Рустамов, Раҳимбердиев Сафар, Бобокаримов Хусаин, Гадовоев Хусаин, Мирзаев Хасан, Ўринбой Норматов, Абдуқодир Абдурасулов, Бердиназар Хақназаров, Хамид Абдужалилов, Шохмуров Мумляк, Хошиммухаммедов, Эгамбердиев, Хожибоев, Жўрабой Хамрақулов, Ражабов Шариф, Очилди Бойманов, Абдукарим Жўрабоев, Дўсатов, Қудратов, Шодмонқулов, Бўтабеков, Юсутаев, Ахмадқуловларни “босмачилик” ҳаракатида иштирок этган ёки “босмачилар”га ёрдам берганликда айбланиб, 3 йилдан 5 йилга қадар кучайтирилган назоратдаги қамоқ жазосига тортилди [6.97-102].

Бухорода совет ҳокимиятини мустаҳкамлашда, куролли ҳаракат қатнашчиларини жисмонан йўқ қилишда Бутунбухоро Фавқулдда комиссияси (ЧК) таянч вазифани бажарди. БХСР Нозирлар кенгашининг 1920 йил сентябрдаги қарори билан Бутун Бухоро ЧКси фаолият бошлаган ва 1922 йил 1 августга қадар фаолият олиб борган [7.171]. Бутун Бухоро ЧКси раислари бўлиб кўрилатган даврда Иброҳимов Хусаин, Аминов Мунитдин, Мақсумходжаев Муҳитдин, Хидиров Бобоназарлар ишлаганлар [8.365]. Бухоро (Янги Бухоро) вилояти ЧКси 1921 йил 25 майда ташкил этилган. Бухоро вилояти ЧК раиси этиб Юсупов М. тайинланган [9.1].

БХСР ҳукумати ГПУси 1923 йил 30 августдан 1924 йил декабрга қадар фаолият

юрғизиб, унинг бошлиғи сифатида Рафиқов Раҳмат фаолият олиб борган [9.1].

1922 йили Шарқий Бухорода* Фавқулдда Диктаторлик комиссияси ташкил этилиб, у чекланмаган ваколатга эга бўлган. Бу комиссия зиммасига қандай йўл билан бўлмасин бутун Шарқий Бухоро ҳудудида совет ҳокимиятини тиклаш ва уни мустаҳкамлаш вазифаси юклатилган. Ушбу орган 1924 йил июнда тугатилиб, унинг вазифалари Шарқий Бухоро милиция бошқармаси ва ГПУ (Шарқий Бухоро ГПУ 1922 йил февралда ташкил этилган: унинг раислари сифатида Я.К.Ольский (02.22-01.23), С.Ф. Пинталь (01.23-05.24), Ф.Д. Медведь (05.24-3.12.25), Р.А. Пилляр (28.12.25-19.11.26) фаолият олиб борганлар)га юкланган [8.364].

БХСР ЧКси, ГПУларнинг раислари Бухорога Марказдан тайинланган. Марказдан юборилган чекистлардан ташкил топган Бухоро ЧК, ГПУлар “миллий аксилинқилобий” ҳаракатларга қарши шафқатсиз кураш олиб борган.

ЧК, ГПУ раислари рўйхатидан шу аён бўладик, кўпроқ европа миллатига мансуб кишилар ушбу органни бошқарганлар. Улар на маҳаллий миллат вакиллари тилини, на диний қадриятлари ва урф-одатларини билганлар, улар қандай қилиб бўлмасин фақат большевистик ҳокимиятни зўрлик, куч ишлатиш, террор, қўрқитиш йўли билан шўро ҳукумати сиёсатини ўлкада мустаҳкамлаш учун жон-жаҳдлари билан хизмат қилганлар. Бироқ, бу чекистларнинг барчаси кейинроқ ўзлари қўллаган тузум, репрессив сиёсатнинг қурбони бўлганлар.

“Бухоро ахбори” газетасида ёзилишича, 1920 йил 6 ва 9 сентябрда Бухоро Марказий фавқулдда текширув комиссияси (Бухоро ЧК) томонидан йирик уламолар: қозикалон Мулла Бадриддин, домла Фахриддин, Қори Амин Исрофил ўғли, Мирзо Сафар бий Шариф ўғли, Мирзо Омон Бурҳон ўғли, Аҳадхўжа Азизхўжа ўғли ва бошқалар аксилинқилобчиликда айбланиб, отувга ҳукм қилинган [10.]. Бундан ташқари, 1920 йил 18 октябрда бўлган Ревтрибунал мажлисида Қозикалон

*Шарқий Бухоро – Шўро ҳокимияти томонидан Ўрта Осиёда амалга оширилган миллий-худудий чегараланишга қадар, яъни 1920 йилгача Бухоро амирлиги, сўнгра Бухоро Республикаси таркибига кирган ҳудудлар – ҳозирги Марказий ва Жанубий Тожикистон, Ўзбекистоннинг Сурхондарё вилояти ва Қашқадарё вилоятининг бир қисми, Вахш, Кифондирнихон, Хисор, Кўлоб, Денов, Термиз, Душанбе каби ҳудудларни англатувчи географик атама. Шарқий Бухоро таркибига ўша даврда 5 та вилоят (уезд): Душанбе, Кўлоб, Фарим, Кўрғонтепа, Сариосиёлар кирган.

ТАРИХ

Бурхониддин, раис Мулла Асомиддин, Ахроркул Тўқсабо, Усмонбек қушбеги, Ҳожи Қаршибек каби Бухоронинг кўплаб машҳур кишилари 24 соат ичида қатл этилади. “Бухоро ахбори” газетасининг 21 ноябрдаги сониди Бухорода қатл қилинган аксиланқилобий ҳаракат қатнашчиларидан 29 кишининг ҳам исм-шарифи келтириб ўтилади [11].

1922 йил ёзида Бухоро шаҳрида яширин фаолият кўрсатган миллий ташкилот фаоллари ва унга хайрихоҳ кишилар қамоққа олинади. Даврий матбуотда махфий ташкилот фаолияти, ташкилотнинг дастури (маромномаси), унинг раҳбарлари ва фаол аъзолари, уларнинг қуролли қаршилиқ ҳаракати қатнашчилари билан алоқаси ҳақида муҳим маълумотлар эълон қилинган. Ташкилот фаолиятини ўрганиш учун БХСР ҳукумати Мухторжон Саиджонзода, Абдурахим Юсуфзода, Абдурауф Фитратдан иборат махсус комиссия тузади. Комиссия ўз хулосаларини бергач, улар ҳам матбуотда эълон қилинган [12.90-93].

Большевикларнинг махсус органлари томонидан олиб борилган текширувлардан сўнг Эски Бухорода фаолият олиб борган махфий ташкилотнинг аъзоларидан Абдурахмон Назиржон ўғли (Бухоро амирининг амакиваччаси) – ташкилот раиси, Ғулломжон Маҳдум Саъдулла ўғли – раис ўринбосари, Исмаатжон Ҳикмат ўғли, Қори Самиъ Шариф ўғли – ташкилотнинг бош котиби, Абдулнаим Шариф ўғли-мухбир, Мирза Баҳром Сафар ўғли – маълум вақт ташкилотни бошқарган, Қори Яхё Гадоё Мурод ўғли – Хўжам жаҳон (Ғиждувон)да ташкилот бўлимини очган, Мирзо Абдулшокир Мирза сафар ўғли, Абдулвоҳиджон Абдулмўминжон ўғли (амирнинг амакиваччаси), Мусо Хўжаларни қуролли қаршилиқ ҳаракати қатнашчиларини ғоявий руҳлантирганликда, улар билан ёзишмалар олиб бориб, махфий маълумотларни етказиб турганликда, қурол-ярғ билан таъминлаганликда, молиявий кўмак берганликда айбланиб, отишга ҳукм қилинганлар [13].

1922 йил 17 июлда ташкилотнинг ушбу 10 нафар аъзоси Бухоро шаҳри деворлари олдида Бутун Бухоро фавқулодда комиссияси томонидан намойишкорона тарзда отиб ташланганлар. “Красная звезда” газетасида ёзилишича, отиб ташланганлар орасида Ғиждувон ревкомининг раиси Қори Оқил, Ғиждувон ЧКнинг раиси Абду Шукур каби БХСР ҳукуматида масъул лавозимларда ишлаган миллий раҳбар ходимлар билан биргаликда

ташкилотнинг раиси – Абдурахмон (амирнинг куёви ва амакиваччаси бўлган), Абдулвоҳиджон (амирнинг амакиваччаси), Мирзо Баҳром (амирнинг собиқ мирзаси) бўлган [14].

Ташкилот фаолияти чекистлар томонидан кейинчалик яна жиддий текшириб чиқилгач, ташкилотга ёрдам берган Қози Камолиддин ташкилотчилик қилганлиги учун 5 йил муддатга озодликдан маҳрум этилган. Махфий ташкилотнинг бошқа аъзолари ҳам қатағон қилинган.

Бухородаги қатағон сиёсатининг ижрочи органларидан яна бири Диктаторлик комиссияси эди. 1922 йил бошларида Шарқий Бухорода вазият истиқлолчилар, яъни, қуролли ҳаракат қатнашчилари фойдасига тубдан ўзгаргани сабабли Бутун Бухоро Марказий Ижроия Қўмитаси, БХСР Халқ Нозирлари Совети ва Бухоро Коммунистик партияси Марказий комитети (БКПМК) 1922 йил 2 январда бўлган кўшма мажлисида БХСР МИҚнинг Шарқий Бухоро бўйича фавқулодда Диктаторлик комиссиясини тузишга қарор қилади.

БХСР МИҚ 1922 йил 8 январда Диктаторлик комиссиясининг инструкцияси (қўлланмаси)ни тасдиқлайди. Унда Шарқий Бухоро туманларида инқилобий тартиб ўрнатиш, бутун кучни “босмачилар”ни тор-мор қилишга сафарбар этиш ва совет ҳокимиятини тиклаш комиссия олдида асосий вазифа қилиб қўйилади ва унинг ҳуқуқлари, ваколатлари ва функциялари батафсил баён қилиб берилади. Комиссия таркибига Носир Ҳакимов (раис), Олимжон Акчурин (раис муовини), Рашид Боймуродов, Аҳмад Комилов, Хожа Самандаров, Зайнуллахожи Зикриёев (аъзолари) киритилган [2.42].

Ушбу инструкцияга кўра, “Бутун Бухоро МИҚ Шеробод, Ҳисор, Фарм ва Кўлоб вилоятлари Диктаторлик комиссиясига батамом бўйсунди”, деб белгиланди. “Бундан ташқари, комиссия зиммасига, конституцион қонунларни бекор қилмаган ҳолда Қарши, Шаҳрисабз, Карки вилоятларида ҳам тартиб ўрнатиш вазифаси юклатилади” [2.114]. Комиссияга бу вилоятлардаги ижроия комитетларини тугатиш ва уларнинг ўрнига революцион комитет (ревком)лар тузиш ҳуқуқи берилади [2.236].

1922 йил 1 февралда РКП(б) МК Сиёсий бюроси қабул қилган “Бухоро масаласига доир” қарорда “босмачилик”ни тугатиш БХСРдаги совет ва партия органларининг асосий вазифаси эканлиги таъкидланади [15.623].

Диктаторлик комиссияси ўз фаолиятида марказнинг ушбу қарорига тўлиқ амал қилган ҳолда Бухорода совет ҳокимиятини ўрнатиш ва мустақамлашга қўмаклашди.

1922 йил 10 мартда Диктаторлик комиссияси томонидан Бойсун ва Шеробод вилоятлари аҳоли вакиллари иштирокида махсус кенгаш ўтказилди. Кенгаш тугагач, унинг иштирокчилари Шарқий Бухорога жўнаб кетишади. Жумладан, Диктаторлик комиссияси раиси Носир Ҳақимов Душанбега, Олимжон Акчурин эса Бойсунга сафарбар қилинади. Диктаторлик комиссиясининг Шарқий Бухорода совет ҳокимиятини ўрнатиш, ерли халқни қирғин қилишда “жонбозлик” кўрсатишига қарамай, 1923 йил кузида янги Қизил армия қисмларининг ўлкага ташлангани боис, устунлик аста-секин Қизил армия томонига ўта бошлади. Бу пайтда В.М.Мулик ва Н. Куглеев сингари Марказдан юборилган большевиклар Диктаторлик комиссияси раисининг ўринбосари лавозимида ишладилар. Улар қуролли ҳаракат қатнашчилари ўртасига нифоқ солиш, турли ваъдалар бериш ва авфлар ваъда қилишиб,

кўплаб ҳаракат қатнашчиларини ўз томонига оғдиришга уринганлар.

1924 йил май ойининг бошларида Душанбе вилоятида 15 та қўрбоши таслим бўлди. Улар орасида аввал қуролли ҳаракат қатнашчилари томонига қочиб ўтган Янгибозор ревкомининг собиқ раиси Қурбон Али, кўлоблик Ёрмуҳаммад Салимбой, унинг ака-укалари Хонжон (Жонхон) ва Алланазар (60 йигити билан)лар ҳам бўлган [16.17]. Шундай қилиб, Шарқий Бухородаги Диктаторлик комиссияси ўз фаолиятини 1924 йил 7 июнга қадар олиб борган. Бу давр ичида комиссия кўплаб ерли халқ вакилларига нисбатан амалга оширилган қатағонларнинг тепасида турган.

Хуллас, совет ҳокимияти томонидан БХСРда ташкил этилган “Инқилобий трибуналлар”, ЧК, ГПУ ва Шарқий Бухородаги Диктаторлик комиссиялари турли таъқиб ва тазйиқларни қўллаб, халқнинг турли қатламларини ўзининг репрессив сиёсати қўрбонига айлантириб бўлса-да, Бухорода совет ҳокимиятини сақлаб қолиш ва мустақамлашга йўналтирилган большевистик сиёсатнинг ижрочилари бўлганлар.

References:

1. O'z R MDA, 712-fond, 1-ro'yhat, 95-ish, 1713-fond, 1-ro'yhat, 6-ish.
2. O'z R MDA, 47-fond, 1-ro'yhat, 1-ish.
3. O'z R MDA, 1713-fond, 1-ro'yhat, 6-ish, 89-ish.
4. O'z R MDA, 64-fond, 1-ro'yhat, 10-ish
5. O'z R MDA, 41-fond, 1-ro'yhat, 548-ish
6. O'z R MDA, 344-fond, 1-ro'yhat, 10-ish
7. Aripov R., Milshteyn N. Iz istorii organov gosbezopasnosti Uzbekistana (Dokumental'nye ocherki istorii (1917-1930gg)). – T.: Uzbekistan, 1987.
8. Skorkin K.V. Na straje zavoevaniy Revolyutsii. Mestnye organy NKVD-VCHK-GPU RSFSR.1917-1923: Spravochnik. – M.: VividArt, 2010.
9. “Izvestiya TSK Buxarskoy KP i Tsentral'nogo Revkoma BNSR”, №18, 19.05.21.
10. Buxoro axbori, №3, 1920 yil 29 sentyabr
11. Buxoro axbori, №8, 1920 yil 21 noyabr.
12. Bu haqda qarang: Bosmachilarning maxfiy tashkiloti haqida (rasmiy ma'lumot) // Buxoro axbori, №95, 1922 yil 12 avgust. Mo'minov D. O'rta va SHarqiy Buxoroda Qizil armiyaga qarshi qurolli harakat (1920-1926 yillar): tarix fan. nomz. ...diss. – T., 2010.
13. Buxoro axbori, №95, 12 avgust, 1922 yil.
14. Otkrytie basmacheskoy organizatsii v Staroy Buxare // Krasnaya zvezda, №21, 3 avgusta 1922 g.
15. Istoriya Kommunisticheskoy partii Sovetskogo Soyuza. V shesti tomax. -T.4. -1921-1937 gg. Kn.1 (1921-1929gg.). – M.: Politizdat, 1970.
16. O'z R MDA, 48-fond, 1-ro'yhat, 75-ish.

(Тақризчи: М.Исомиддинов, тарих фанлари доктори, профессор).